

ŽEŇUCH, P.: Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach. Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie. Bratislava: Slavistický komitét slavistov – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2022. 124 s.

Monografia *Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach. Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie* poskytuje synchronno-diachronný pohľad do problematiky národného a jazykovo-konfesijného myslenia Slovákov. V štyroch kapitolách venovaných jazykovo-historickej a interpretačno-kritickej charakteristike vzťahu ľudového a liturgického jazyka Peter Žeňuch upriamuje pozornosť na vývinové procesy národného myslenia Slovákov v interkonfesijných súvislostiach, pričom nadväzuje predovšetkým na výskumy Antona A. Baníka, Jána Dorul'u, Ludovíta Haraksima a Imricha Sedláka.

Publikácia prináša prehľad doterajších výsledkov založený na komplexnej jazykovo-historickej a spoločensko-kultúrnej interpretácii vybraných jazykovo-kultúrnych súvislostí, ktoré tvoria súčasť celého radu písomných prameňov. Autor nastoľuje a rieši otázky týkajúce sa hlbšieho poznania interkultúrneho a interkonfesijného rozmeru komunikácie v kontexte slovenskej identity, ako aj pochopenia základných princípov diverzifikácie podmienenej vzťahmi medzi jazykom a konfesiou. V centre pozornosti autora je slovenčina v rozmanitých druhoch písomností, ktoré sú provenienčne späté najmä s východným Slovenskom.

Úvodná časť monografie prináša informácie o vývine slovenského jazykovo-historického priestoru, ktorý je úzko spätý s konfesionalizmom ako dôležitým kultúrnym činiteľom slovenského národného vývinu. Zaoberajúc sa jazykom ako základným zdrojom kultúrnej pamäti a nástrojom ďalšieho vývinu i kultivácie človeka a spoločnosti, ktorý svedčí o historickom etablovaní sa spoločenstva, autor konštatuje, že na základe jednotlivých etáp jeho rozvoja možno dokumentovať aj obraz o kreovaní kolektívneho jazykového a kultúrneho myslenia národa. Poukazuje sa tu na skutočnosť, že preto práve literárne pramene a písomnosti rozmanitej obsahovo-tematickej povahy sú najmä dokumenty o dynamike každodenného života spoločnosti a jej kultúry a o hlavných vývinových smeroch a diskur-

zoch vo vzťahoch medzi jazykom konfesie a bežným komunikačným jazykom spoločenstva.

Autor monografie usudzuje, že pre komplexné poznanie kultúrneho vývinu celej slovenskej kultúry je najdôležitejší synergický, historicko-filologický a komparatívny prístup, ktorý umožňuje jedinou spoľahlivú metódu poznávania hodnotovo pluralitného života spoločnosti. Z uvedeného dôvodu je nevyhnutné poznať všetky jazykové, kultúrne a konfesijné vrstvy vývinu slovenskej spoločnosti. Základným zdrojom tohto poznávania sú písomné pamiatky napísané v slovenskom jazyku, ale aj texty v latinskom jazyku ako oficiálnom jazyku uhorskej štátnosti, resp. jazyku väčšinovej obradovo latinskej cirkvi v slovenskom Uhorsku. Nemenej dôležité je poznať aj cirkevnoslovenský jazyk, ktorý je typický pre slovenskú byzantsko-slovenskú konfesijnú tradíciu, resp. český jazyk, ktorý bol nielen jazykom oficiálnej písomnej komunikácie, a bibličtinu ako jazyk liturgickej tradície slovenských protestantov. P. Žeňuch pripomína, že v prípade slovenského jazyka všetky jazykovo-kultúrne vplyvy síce vyústili v konfesijné diferencovanie, ale jazykovo jednotnom myslení slovenského etnika. Autor zároveň poznamenáva, že z perspektívy kritického poznávania treba pristupovať práve k vnímaniu nárečovo diverzifikovaných písomností, ale aj kultúrno-konfesijných podmienok vývinu slovenskej kultúry.

Prvá kapitola monografie podáva množstvo cenných informácií o aktuálnych zdrojoch pramenného výskumu cyrilскеj písomnej kultúry slovenskej proveniencie. Značná pozornosť sa venuje písomnostiam edukačného charakteru v prostredí byzantskej cirkvi na Slovensku, resp. cyrilským pamiatkam ako dôkazu duchovno-kultúrnej rozmanitosti. Autor považuje za veľký deficit vo výskume prameňov zameraných na byzantsko-slovenskú tradíciu najmä to, že záujem výskumníkov sa podnes sústreďuje na hľadanie odpovede o jej kontinuite či diskontinuite z veľkomoravského prostredia. Zároveň upozorňuje na skutočnosť, že jazyk literatúry Veľkej Moravy má svoje pokračovanie hlavne u južných a východných Slovanov, kde sa v plnej miere uplatnil v cirkevnoslovenskom bohoslužobnom prostredí a rozvinula sa v ňom aj bohatá písomná tradícia. Dodáva však, že práve predmetná byzantsko-slovenská literárna a liturgická tradícia bola a dodnes je aj v úzkom kontakte s kultúrno-konfesijnými dejinami Slovákov. Skúmané

cyrilské rukopisné pamiatky vznikali predovšetkým na území historickej Mukačevskej eparchie, ktorá predstavuje priestor, kde sa stretáva byzantská tradícia a kultúra s latinskou, čo sa prejavuje v religióznej každodennosti.

Autor publikácie sa zameriava na cyrilské rukopisné a tlačené písomné pamiatky edukačného charakteru, ku ktorým patria napr. *De Kamelisev Katechizmus určený na vzdelávanie ľudu východnej cirkvi v Uhorsku*, *Rukoväť cirkevných dejín* od M. Bradača, potom *Krátky výklad učenia o obrátení Slovanov na kresťanstvo*, *Rakošínský rukopisný zborník s Lucidárom*, *Obraz mníšskeho života* a spis *Výkladov svätých liturgií* od J. J. Baziloviča, *Užhorodský rukopisný Pseudozonar* a pod. Osobitnú pozornosť venuje ekleziálnemu dokumentu administratívno-právnej povahy *Štatúty mukačevského biskupa Michala Manuela Olšavského*. V záverečnej časti tejto kapitoly prináša sumarizáciu diplomatických vydaní rukopisných a tlačených pamiatok byzantskej tradície na Slovensku.

Druhá kapitola monografie je venovaná slovenčine a Slovákom v staršom období vývinu byzantsko-slovenskej tradície. Autor v nej zdôrazňuje význam výskumu vzťahov slovenského jazyka so slovanskými i neslovanskými jazykmi, ktorý pomáha pri odkrývaní obrazu o plynulom, kontinuálnom a systematickom vývine slovenskej spoločnosti aj v rámci interkultúrnej a interkonfesionálnej komunikácie. K jazyku pristupuje ako k trvalej, platnej a udržateľnej hodnote, resp. neoddeliteľnej súčasť historického vedomia a znaku konvergentného, spoločného myslenia o dejinách, kultúre a spoločnosti a tiež o blízkyh i vzdialených susedoch.

V predmetnej kapitole sa dozvedáme viac o jazyku neliturgických cyrilských pamiatok v slovenskom prostredí. Autor vyvíja úsilie priblížiť oblasť východného Slovenska, ktorá je v neustálom kontakte s byzantsko-slovanským prostredím a cirkevnoslovenskou liturgickou tradíciou, čo sa intenzívne prejavuje na príklade rozličných lexikálnych prevzatí z liturgického prostredia v živej ľudovej reči. Ide predovšetkým o termíny, ktoré označujú bohoslužobné predmety, obrazy, liturgické texty, odevy kňaza či miništrantov a pod. Hoci sú to pôvodne grécke pomenovania, do nárečového úzu veriacich na východnom Slovensku sa dostali prostredníctvom cirkevnej slovančiny. Autor si zároveň všima súvislosti týkajúce sa vkladu slovenského jazykového prostredia a jazykového povedomia

slovenských používateľov do redakcie liturgického cirkevnoslovenského jazyka i do cyrilskej písomnej kultúry pod Karpatmi, ktorý pokladá za dôležitý prejav jazykovej a kultúrnej identity Slovákov.

Píšuc o vplyve cirkevnej identity na kultivovanie slovenčiny, P. Žeňuch vysvetľuje, že zjednocujúcim znakom jazykovej identity slovenského národa nie sú liturgické jazyky používané v cirkvách latinského, byzantsko-slovanského obradu či v prostredí slovenských evanjelikov alebo kalvínov. V tejto súvislosti upozorňuje na to, že reprezentantom národného spoločenstva je hovorená podoba slovenčiny a tou bola a je celonárodne platná podoba slovenského jazyka, ktorým sa možno dorozumieť vo všetkých sférach každodenného života. Na základe výsledkov dlhodobého výskumu v prostredí etnicky a jazykovo slovenského spoločenstva veriacich byzantského obradu, ktoré svoj materinský jazyk (nárečie) nikdy nevnímalo ako prekážku pri identifikácii s byzantsko-slovanským obradom, autor dedukuje, že skúmaný stav v používaní liturgického jazyka je plne porovnateľný s používaním bibličtiny v prostredí slovenských evanjelikov augustinského vyznania. V záverečnej časti kapitoly je spracovaná problematika kultúrneho jazyka v kontexte slovenskej konfesionálnej rozmanitosti.

Tretia kapitola ponúka komplexný pohľad na sakralizáciu kultúrnej slovenčiny. Autor upriamuje pozornosť na východoslovenský kultúrny jazyk v sakrálnej sfére, ako aj na liturgickú cirkevnú slovančinu v prostredí gréckokatolíkov slovenského jazyka. Osobitnú pozornosť venuje jazyku gréckokatolíckej enklávy na Dolnej zemi. Z textu sa dozvedáme, že neoddeliteľnú súčasť starobylej tradície mukačevskej cirkvi tvoria východní Slováci, ktorých časť sa z východného Slovenska v prvej polovici 18. storočia v kontexte ekonomicky motivovanej migrácie presídlila na Dolnú zem a podnes žije vo Vojvodine, kde utvorila silnú gréckokatolícku enklávu. Funkciu spisovného jazyka v prostredí dolnozemskej Rusnákov plní Gabrielom Kostelnikom kodifikovaný jazyk, ktorý má svoj pôvod vo východoslovenskom šarišsko-zemplínskom nárečovom prostredí. Autor podotýka, že o tom svedčí celý rad systémových jazykových javov, ktoré jazyk danej komunity genetiky spájajú s východoslovenským nárečovým areálom.

P. Žeňuch konštatuje, že Rusnáci na Dolnej zemi si vybrali vlastnú cestu etnickej identifikácie, na ktorej si za znak svojej identity zvolili to, čo

v konečnom dôsledku tvorí podnes osnovu kultúrnej jedinečnosti všetkých gréckokatolíkov pod Karpatmi – cirkev, obrad a vieru. Nedávno realizované terénne výskumy autora monografie v prostredí gréckokatolíkov na Dolnej zemi prispeli k prehĺbeniu a obohateniu doterajších poznatkov z uvedenej oblasti. Počas týchto výskumov sa ukázalo, resp. potvrdilo, že zvuková podoba cirkevnej slovančiny, ktorú pri modlitbových prejavoch používajú veriaci Rusnáci v enkláve, je zhodná so zvukovou podobou liturgického jazyka slovenských gréckokatolíkov a pravoslávnych. V ústnom prejave sa cirkevná slovenčina plne prispôsobuje osobitostiam zvukovej roviny jazyka veriaceho.

V kontexte mukačevskej cirkevnej tradície a konceptu jazykovo-kultúrnej konvergencie autor uvádza, že hlavnou kultúrno-identifikačnou črtou spoločenstva tvoriaceho historickú mukačevskú „materskú cirkev“, – ktorá najmä v duchovno-kultúrnej rovine zjednocuje gréckokatolíkov v eparchiách v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, na Slovensku, v Maďarsku, v Rumunsku i v diaspóre na Dolnej zemi a v Amerike, – je spoločné liturgické a kultúrno-religiózne východisko. Predstavuje ho liturgický jazyk, obrad či jurisdikčná jednota s pápežom a rímskokatolíckou cirkvou, ako aj niektoré miestne liturgicko-obradové osobitosti. P. Žeňuch vyzdvihuje skutočnosť, že tieto špecifiká si udržali aj dolnozemsí Rusnáci, a to aj napriek rozmanitým historickým a spoločenským podmienkam.

Autor svoju vedeckú pozornosť orientuje aj na otázky konfesie a národa, resp. jazyka a konfesie. V tejto súvislosti vyslovuje domnienku, že tradíciou poznačený rezervovaný postoj cirkvi byzantského obradu voči protestantom augsburského a helvétskeho vyznania pretrval azda najviac v pamäti gréckokatolíkov na Dolnej zemi a stal sa základom či zdrojom vyhranenia sa voči jazykovej spolupatričnosti so slovenskými evanjelikmi na danom území. P. Žeňuch prezrádza, že prejavy tohto postoja nachádza v celom rade cyrilských písomných pamiatok z prostredia mukačevskej cirkvi.

Rusnácku identitu v 18. a 19. storočí reprezentoval obrad, cirkevno-slovanský liturgický jazyk a cyrilské písmo ako primárny pilier identity gréckokatolíkov. Autor predpokladá, že práve preto sa dolnozemsých Rusnákov nedotkli procesy slovenskej jazykovej a národno-kultúrnej integrácie, ktoré sa na Slovensku zintenzívnili koncom 18. storočia, ako ani posilňovanie kultúrneho vplyvu

trnavského univerzitného prostredia, pod vplyvom ktorého sa uskutočňovala aj formácia viacerých významných predstaviteľov kultúrneho života mukačevskej cirkvi (M. M. Olšavského, A. Bačinského, M. Bradača atď.). Rusnáci na Dolnej zemi obišli aj kodifikačné aktivity slovenčiny, ktoré sa rozvíjali na konci 18. storočia. P. Žeňuch vyvodzuje záver, že jediným a hlavným spojivom so slovenčinou ostal pre vojvodinských Rusnákov východoslovenský jazyk, ktorý však po ich odchode z východného Slovenska prešiel vlastnou cestou kultivácie. Integračnú a identifikačnú funkciu pre nich však predstavuje už ako jazyk založený na osnove východoslovenského nárečia, ktoré pritom plní funkciu základného komunikačného prostriedku a vystupuje aj ako identifikačný symbol tohto spoločenstva. Zaujímavé je, že vďaka cyrilským písomným pamiatkam z 18. a 19. storočia možno sledovať aj jeho postupnú adaptáciu v južnoslovanskom jazykovom prostredí.

Posledná kapitola monografie sa zaoberá premenami identity v praxi. Autor v nej vysvetľuje, že systémovým východiskom jazyka dolnozemsých Rusnákov bola a podnes je živá východná slovenčina, no základným príznakom ich identity nie je jazyk každodennej komunikácie, ale ostatné zložky kultúrnej identity, ktoré súvisia s ich konfesijným povedomím poskytujúcim priestor pre im vlastné kultúrno-identifikačné stereotypy. Uvedomujúc si, že podstatnou zložkou formovania identity gréckokatolíkov na Dolnej zemi je ich religiózno-konfesijné povedomie, potvrdzuje, že skúmané súvislosti utvárajú priestor pre pochopenie stereotypov, ktoré sú podnes živé aj v celej gréckokatolíckej cirkvi pod Karpatmi. Autor sa, okrem iného, zmieňuje aj o potrebe skúmania súvislostí spätých s formovaním kultúrnej identity gréckokatolíckej mukačevskej cirkvi v 18. storočí, ktoré si táto gréckokatolícka entita priniesla na Dolnú zem z východného Slovenska.

Dôkazom toho, že kultivovaná podoba východnej slovenčiny tvorí základnú os jazykovo-kultúrneho povedomia gréckokatolíkov na Dolnej zemi sú cyrilské písomné pamiatky z vojvodinského prostredia, v ktorých sa uplatňuje východoslovenčina ako liturgický jazyk. Skúmajúc problematiku jazyka východných Slovákov a kultúrno-konfesijnú komunikáciu, autor naznačuje, že uplatňovanie sa jazykového povedomia v textoch vznikajúcich v prostredí byzantsko-slovanskej cirkevnej tradície

cie medzi východoslovenskými gréckokatolíckimi a vojvodinskými Rusnákmi je prirodzený a trvalý proces, ktorý sa nedá zastaviť a ktorý sa prejavuje v prenikaní jazykového vedomia používateľov do literárneho jazyka v rozličných sférach písomnej kultúry poznačeného liturgickou praxou.

Celkovo možno konštatovať, že najnovšia knižná publikácia P. Žeňucha predstavuje komplexné zhrnutie výsledkov doterajšieho výskumu slovenského jazyka v jazykovo-historických a konfesijnálnych súvislostiach. Záverečné riadky prinášajú informáciu o tom, že výskum písomných prameňov pre potreby tohto diela nie je ešte skončený. Ide o dlhodobý a systematický výskum písomných pamiatok, v ktorom je nevyhnutné pokračovať aj v nasledujúcom období. Jednotlivé materiály sa systematicky spracúvajú a odbornej verejnosti postupne sprístupňujú v podobe transliterovaných textov v rámci vedeckých pramenných edícií, za čo patrí autorovi osobitné poďakovanie a uznanie.

<https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2022.2.9>
Marína Hríbová

Nová inšpiratívna publikácia v oblasti lingvistickej pragmatiky a egolingvistiky.
SOKOLOVÁ, J.: *Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2021. 279 s. ISBN 978-80-558-1750-7.

Lingvistická pragmatika (alebo pragmatická lingvistika či pragmatika) je vedná disciplína formovaná na hranici lingvistiky a filozofie, ktorá sa orientuje na rečovú výpoveď hovoriaceho a jej zámer. Egolingvistika sa chápe ako veda, ktorá skúma projekciu ega v komunikácii, pričom je ego interpretované ako jadro osobnosti, a teda vychádza z antropologickej lingvistiky (podľa J. Dolníka). Oba vedné odbory sú relatívne mladými a modernými vednými disciplínami, ktoré prinášajú nové impulzy na poli jazykovedy a súčasne jej interdisciplinárnych prepojení na iné odvetvia vedeckého bádania. Prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc. je dobre známa predovšetkým v oblasti slovenskej a ruskej jazykovedy. Vo svojej profesijnej vedecko-výskumnej činnosti sa zameriava

na rôzne oblasti modernej lingvistiky – lexikálnu onomaziológiu a semaziológiu, lingvistickú pragmatiku, ale ťažiskom jej vedeckej činnosti ostatných rokov je práve egolingvistika, o čom svedčí jej projektová i publikačná činnosť. Monografia *Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach* je súčasťou grantovej úlohy VEGA 1/0067/19 *Jazykové reflexie sociálnej egoprezentácie a adresácie*. J. Sokolová sa danej problematike intenzívne venuje v posledných rokoch, o čom svedčia, okrem iného, aj jej parciálne výstupy v časopisoch *Slavica Nitrensis*, *Slavica Slovaca*, *Slovenská reč* či *Jazykovedný časopis* v rokoch 2015 – 2021.

Recenzovaná publikácia je štruktúrovaná do štyroch nosných kapitol: 1. Hovoriaci v kontexte lingvistickej pragmatiky (s. 15 – 62), 2. Postojové a hľadiskové projekcie hovoriaceho (s. 63 – 136), 3. Pragmatická disponibilita jazykových prostriedkov (s. 137 – 194), 4. Adresát a adresácia v komunikačných stratégiách hovoriaceho (s. 195 – 224). Komplexnosť a prehľadnosť podčiarkuje aj zoznam značiek a skratiek (s. 9 – 10) na začiatku monografie pred Predhovorom (s. 11 – 13), exaktne sformulované závery výskumu (s. 225 – 235), mený (s. 263 – 266) a vecný register (s. 267 – 279), či obsiahly zoznam literatúry (s. 237 – 258), v ktorom sa nachádzajú publikácie slovenskej, českej, anglickej, americkej, ruskej a bieloruskej proveniencie, zamerané nielen na jazykovedu, ale súčasne aj na interdisciplinárne presahy do literárnej vedy (U. Eco, R. Müller – P. Šidák) či psychológie (V. Čavojová, M. Nakonečný a iní).

V monografii je predstavený faktor hovoriaceho, jeho kódovanie a analýza jeho riešení, ktoré sa vysvetľuje aj z pohľadu konceptuálnej a procedurálnej charakteristiky samotného hovoriaceho. Súbor materiálu je tvorený z dokladov zo *Slovenského národného korpusu – verzia prim-9.0-public-sane*, pričom je určený výlučne na dokladovanie, na čo J. Sokolová explicitne poukazuje už v Predhovore. Pre porovnanie sú využité poznatky *Moskovskej sémantickej školy*, autorka postupne prechádza od hovoriaceho v kontexte lingvistickej pragmatiky (hovoriaci, režim interpretácie, egoprezentácia a pod.), cez postojové a hľadiskové projekcie hovoriaceho a pragmatickú disponibilitu jazykových prostriedkov, až k adresátovi a adresácii v komunikačných stratégiách hovoriaceho (napr. adresácia vykrania, oslovenia,